

ХРИСТОВ СТОЛ НА МОРАВИ

ЗАВИЧАЈНИ
МУЗЕЈ
ПАРАЋИН

www.paracin.co.yu/Kultura/hristovstolnamoravi

АПРИЛ, 2001.

Издавач: Завичајни музеј Параћин

За издавача: Предраг Вучковић, археолог
в.д. директор Завичајни музеј Параћин

Уредник: Предраг Вучковић, археолог

Рецензент: Проф. Др. Александар Јовановић,
Филозофски факултет Београд

Аутори изложбе

и каталога: Весна Живанић, дипл. археолог
Предраг Вучковић, дипл. археолог

Графички уредник: Жарко Станковић, граф. диз.

Фотографије: Светлан Томић

Web master: Slobodan Jovanović

Издање : Прво

Штампа: ДДИП "Вук Караџић"- Параћин

Тираж: 300 примерака

Корице: Живопис из цркве III, Стубица

Спонзор пројекта: Скупштина општине Параћин
Параћин, април 2001.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ ХРИШЋАНСКЕ ЦРКВЕ У СРЕДЊЕМ ПОМОРАВЉУ

И глас сиђе с неба: "Ти си син мој љубезни који је по мојој вољи. И док се вода слевала са тела Исуса Назарећанина, а над њим стајао Јован, глас се од Витавере рашири и ношен водом и ветровима обиђе све оазе, кладенце и градове Плодног полумесеца и у једном низу обиђе Блиски Исток.

Отвори се небо и Дух као голуб сиђе на њ. У људско тело уђе сваколика Божија снага. И поведе га дух у пустињу. И би четрдесет дана у пустињи где га лукави кушаше, док око њега шетаху и мироваху животиње. Истовремено му анђели служише. И крене Богочовек проповедајући јеванђеље о Царству Божијем. Проповедаше Господ Бог по сину свом прихвати и заволе људе јер их је створио по лику свом. И догоди се да се Тројство сједини и буде један.

А кад неко време прође и прође четрдесетдевета кренуше Апостоли и њихови ученици и ученици њихових ученика. Кренуше гласови и босе ноге и тако до Балкана и кроз њега и преко брда и преко река и све даље у свет.

Ја сам Господ Бог твој и љуби ближњег свог ту и ове речи и на мачеве удараху. И наста борба, људска снага Духом Божијим против лукавога, Сотоне и тако се зби да томе буде две хиљаде година.

Ова изложба и пропратни каталог представљају уједно резултате истраживања појаве и развоја Цркве Божије са научно - истраживачке основе и услова у којима се јавља на подручју средњег Поморавља.

Прве смернице будућим истраживањима дао аустријски научник и путописац Ф. Каниц у другој половини XIX века. Обилазећи ове пределе сакупљао је податке о видљивим остацима материјалне културе античког периода и средњег века. Свој допринос је дао француски научник Ж. Сер који је први објавио налаз од дванаест фрагментованих рељефних вотивних плочица посвећених Аполону, култу бога Митре и Трачком коњанику нађене у околини Параћина. Подтке о постојању организоване Цркве у Norgeum Margi -у пружио нам је Ч. Марјановић у својој хроници Темнићки зборник III.

Након другог светског рата слика је употпуњена активностима Завичајног музеја у Јагодини, Народног Музеја у Крушевцу, Музеја Norgeum Margi у Ћуприји и Завичајног музеја у Параћину. У периоду од 1962 до 1990. г. Археолошки институт из Београда заједничким снагама са Војним музејем из Београда вршио је археолошка ископавања у Ћуприји у дворишту касарне и њеној околини. Свакао да овом приликом трба неизоставно поменути поједине ауторе који су се са својим научним радовима непосредно суочавали са овим проблемом на територији средњег Поморавља: мр. Р. Прокић, др. В. Ристић, др. М. Васић, др. Љ. Зотовић, Б. Кнежевић, Бр. Вуловић и др.

ПРЕДХРИШЋАНСКИ ПЕРИОД

О духовним и религиозним токовима у средњем Поморављу као саставном делу Римске Империје па до појаве Хришћанства пездано можемо говорити на основу остатака материјалне културе. Тако сазнајемо да је на овим просторима поштован култ Трачког коњаника, култ бога Митре и Аполона. Шареноликост верских идеја била је једна од главних карактеристика Римског Царства, захваљујући пре свега великој толеранцији државе. У бурним временима које је донео крај II века ова разноликост постаје посебно уочљива.

Култ Трачког коњаника, заштитника здравља, стада и вегетације, везан је за аутохтони трачки етнос. Током романизације, а потом ширењем Хришћанства, веровање па и сама иконографија Трачког коњаника пролази кроз трансформације, али се многи његови елементи могу препознати у садашњим културним радњама и топонимима. Треба поменути да ниједан споменик посвећен Трачком херосу није пронађен западно од реке Велике Мораве, највероватније регионалне духовне границе.

Највећи број вотивних рељефа са иконографијом Трачког коњаника је из II и III века.

Из околине Параћина, у близини једног извора пронађено је једанаест фрагментованих рељефних

плоча, различитих иконографских садржаја, вероватно производ неке од домаћих радионица. На једној од њих у високом рељефу дата је стилизована представа Трачког хероса на коњу, који у руци држи уловљену животињу на коју кидишу пси. Испод главне сцене, на проширењу у виду сокла видљев је заветни натпис војника IV Флавијеве легије.

Са истог места потиче једна од вотивних рељефних плоча, посвећена Аполону, чији се култ идентификује са култом Трачког хероса.

Божанство је представљено en face, у искораку, у десној руци држи посуду из које пролива воду, а левом лиру, постављену на олтару.

Појава Митраизма у Римском

Царству, везује се за период Веспезијанове владавине. Пореклом из Персије, Митрин култ, чију основу чини дуалистичка борба добра и зла, поприма идеје које су обележиле

главна духовна кретања у Империји у том тренутку: астрологија, идеје о загробном животу, што је допринело његовом брзом ширењу. Својом дисциплином, умереношћу и моралношћу подсећало је на стару римску традицију. Несумњиво је да приступачност обичном свету допринело служење литургије на латинском, а старешине - *Patres*, које су руководиле обредом спасења, били су бирани међу месним становништвом. Тако већ половином II века бива прихваћен у највишим слојевима римског друштва, а у III веку достиже свој врхунац и постаје водећа међу орјенталним религијама Империје.

Митрин култ са истока доносе трговци, а у пограничним областима Орјенталци. На територији

Горње Мезије у чијем је саставу било средње Поморавље, Митраизам продире преко Доње Мезије и Дакије у другој половини II века.

Обреди посвећени миту о Митри вршени су у светилиштима - Митрејима. На брду Илињача у околини села Драгово на територији Јагодинске општине приликом археолошких ископавања, у близини безименог извора, пронађен је материјал који упућује на постојање Митреума. Археолошке налазе чинили су заветна рељефна плоча, фрагменти керамичких посуда, метални предмети, новац и животињске кости. Међу фрагментима керамичких посуда, издвојена је група украшена пластичним телима змија по ободу, рецепијенту и дршкама. На делимично фрагментованој рељефној плочи дата је главна сцена таурократије, иначе најчешћа иконографска представа са доњим фризом, који чине три епизоде о Митри и Сола.

Таурократија је приказана на уобичајени начин: бог Митра у присуству два дадофора, убија бика по налогу Сола. Од пратећих животиња јасно је видљива змија која се устремљује на рану бика, док су контуре пса слабије видљиве. Фрагмент плоче на коме би била шкорпија недостаје. На Митриној хламиди видљиве су контуре гаврана.

Из мртвог тела бика настало је биље, из кичмене мождине жито, а из крви винова лоза. Из семена пра бика настале су животиње.

ПОЈАВА ХРИШЋАНСТВА

На обалама реке Јордана, испосник Јован Крститељ у петнаестој години Тиберијеве владавине крстио је Исуса из Назарета и прогласио га Месијом. У јеванђељима се овај догађај приказује као силазак Духа Господњег у облику голубице и гласа с неба: " Овај овде је син мој вољени ".

Могуће је да би и име Исусово и његове проповеди временом пали у заборав, да није било његовог чудесног ускрснућа, који је основни елемент учења Св. Павла из којег се доцнијим интерпретацијама у Римском царству развија Хришћанство.

Апостол Павле не спомиње Христово учење као нову религију, али је својом делатношћу начинио прве кораке у одвајању Хришћанства од Јудаизма. Након сабора у Јерусалиму 49.г. Св. Апостол Павле и његови ученици долазе на европско тле где образују хришћанске заједнице о којима добијамо податке из Дела Апостолских, чији је творац Апостол и јеванђелиста Лука. По речима Св. Луке за време њиховог боравка у Малој Азији Апостолу Павлу се ноћу у сну, јавио човек са молбом: " пређи у Македонију и помози нам."

Хришћанска мисао се прво јавља у урбаним срединама, где се формирају црквене општине. Ту је боравио епископ, надзиратељ цркве

Божије, први међу једнакима и наследник Апостола. Везе вере и милосрђа уједињавале су успостављене заједнице у Империји, а темељ њиховог унутрашњег уређења су чинили независност и једнакост.

Након боравка на Пелопонезу и Тесалији Св. Павле и његов ученик Тит одлазе у Далмацију, а Св. Андреј Првозвани у црноморске области Св. Лука и Св. Андреј у једном тренутку шире Христову мисао заједно по Балкану. Црквени извори спомињу првог епископа Sirmium-а и Raonia-е Апостола Андроника. Постоји претпоставка да је неко од ученика Апостола Павла или Св. Андреје Првозваног донео Хришћанство у Сингидунум у другој половини I века.

Ново учење није наишло на добродошлицу у Римској Империји. Први прогони и мучења почела су прво у самом граду Риму по налогу цара Нерона, а временом су се

проширили на целу територију Царства. Крвљу присталица Христовог учења обележене су нарочито владавине Домицијана, Марка Аурелија, Септимија Севера, Деција, тетрарха, Диоклецијана и Галерија. Међутим Миланским едиктом 313 г. Црква Божија постаје званична религија Римске Империје, чиме јој је отворен слободан приступ високо образованим и добростојећим круговима. Зближавање Цркве и државе огледало се и у административно-државној подели Римског Царства.

Нажалост из периода касне антике када хришћанство постаје најјача духовна снага, са огромним утицајем на живот Империје и потоње Византије, поседујемо веома скромне податке и материјалне налазе који су у директној вези са Божијом Црквом.

Први историјски подаци који се односе на област средњег Поморавља потичу из IV века, а односе се на учешће епископа Зосима из *Horreum Margi*-а на сабору у *Serdici* 343. г. Очито да је Хришћанство већ дубоко укореењено са утврђеном и развијеном црквеном институцијом на овом подручју, а сам *Horreum Margi*-и има велики значај у овом делу префектуре *Piric*. Сабор у *Serdici*, који су сазвали цареви Костанс и Констанције II окупио је готово све епископе Империје, ради помирења никомедејаца и присталица Аријеве јереси, које је имало јако упориште у самој префектури *Piric*.

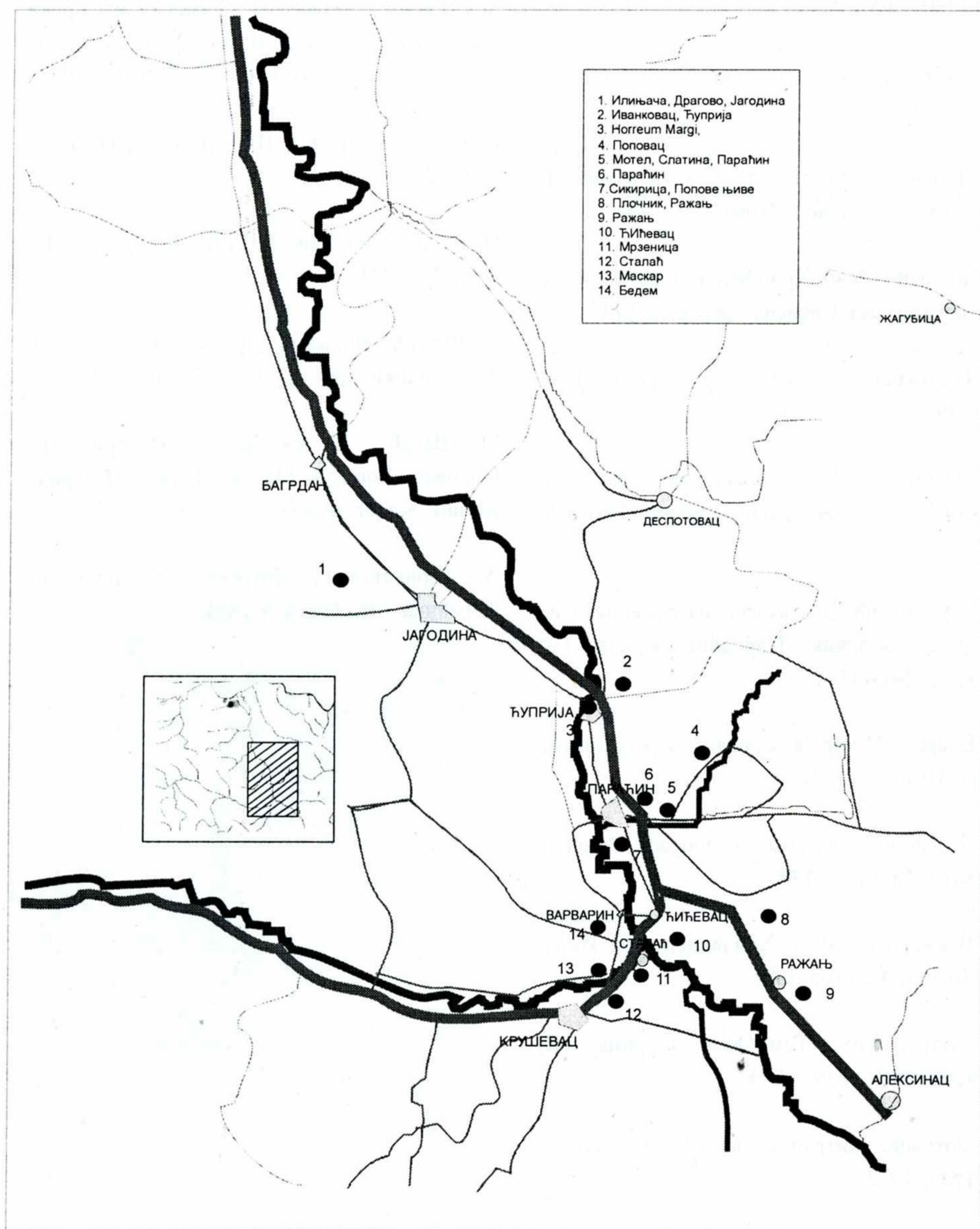
Прво насеље на месту

данашњег града Ђуприје у античко доба доводи се у везу са оснивањем војног логора, који је могао с обзиром на своју релативну близину дунавском лимесу, да служи као база деловима легија чије су главнине тамо биле стациониране.

Сам назив места *Horreum Margi* што у преводу значи Житница Мораве, могао би нас навести на закључак да се из овог дела провинције, чије је тло редовно плавила река Велика Морава, вршило снабдевање житом гарнизона на дунавском лимесу. У прилог томе говори откриће остатака грађевине, која би по својим димензијама могла да одговара *horreum*-и тј. силосу за чување жита. Постоји хипотеза о постојању цивилног насеља на десној обали реке Раванице, на шта би могло да сугерише откриће велике римске грађевине. Међутим, досадашња истраживања нису потврдила постојање било каквог сакралног објекта или грађевине која би задовољавала верске потребе ондашњих Хришћана.

У немирним временима која су обележила V век, живот у овој области изгледа да замире, све до снажења Византије, наследника Империје.

Центар црквене организације источног *Pirica*, коме је припадало подручје средњег Поморавља, се из безбедносних и политичких разлога из Солуна 535. г. премешта у новоизграђену Јустинијанову *Justinianu Prima*, чији су остаци пронађени код данашњег Лебана.

ЛИТЕРАТУРА

- М. Јовић, Рано Хришћанство на Балкану, Ниш, 1994.
- Ј. Поповић, Општа црквена историја I, (фототипско издање), Нови Сад 1992.
- Р. Поповић, Рано Хришћанство на Балкану пре досељавања Словена, Београд, 1995.
- М. Ростовцев, Историја старог света, Нови Сад, 1974.
- А. Цермановић, Д. Срејовић, Лексикон религија и митова древне Европе, Београд, 1992.
- А. Цермановић, Два надгробна споменика из Ћуприје, Зборник Народног музеја IV, Београд, 141-143
- М. Елијаде, Историја веровања и религијских идеја, Београд, 1991.
- Е. Д. гибон., Опадање и пропаст Римског Царства, Београд, 1996.
- М. Вукмановић, Рано Хришћанство од Исуса до Христа, Београд 1996.
- Ч. Марјановић, Темнићи зборник III, Београд, 1922, 239 - 275.
- Љ. Зотовић, Митраизам на тлу Југославије, Београд, 1973.
- А. Јовановић, Трагови трачких култова у нашим народним веровањима, Зборник Филозофског факултета XIX, 1997, 123 - 133.
- М. Грбић, Одабрана Римска и Грчка пластика у Народном музеју у Београду, Археолошки институт књ. 4, Београд, 1958.
- Г. Сеуре, Старице III сер. Београд, 1922, 239 - 275.
- Н. Вулић, Споменик ХСVIII, Београд 1941 - 48, 287 - 311.
- С. Ветнић, Илињача, Драгово, Светозарево, Археолошки преглед 9, 1967, 116 - 118.
- М. Васић,, Ј. Кавајин - Мундрић, С. Поповић, Хорреум Марги - Равно - Ћуприја, Весник војног музеја 33, 1989, 7 - 37.
- А. Срнидаковић, Вотивне плочице из Параћина, (необјављен рад)

ХРИШЋАНСТВО У ПЕРИОДУ ОД VI ДО XVII ВЕКА

И глас дође са неба: “Ти си син мој љубазни који је по мојој вољи”. И док се вода слевала са тела Исус Назарећанина, а над њим стајао Јован, глас се од Витавере рашири и ношен водом и ветровима обиђе све оазе, кладенце и градове Плодног полумесеца и у једном низу обиђе Блиски Исток.

Отвори се небо и дух као голуб сиђе на њ. У људска тела уђе сваколика Божија снага. И поведе га дух у пустињу и би 40 дана у пустињи где га лукави кушаше, док око њега шеташе и мировше животиње.

Истовремено анђели му служише и крену Богочовек проповедајући јевађеље по царству Божијем. Проповедаше људима које Господ Бог по сину свом прихвати и заволе јер их је створио по лику свом. И догоди да се Тројство сједини и буде једно.

А кад неко време прође и прође и четрдесет девета, кренуше Апостоли, њихови ученици и ученици њихових ученика. Кренуше гласови и босе ноге и тако до Балкана и кроз њега и преко брда и преко река све даље и даље.

Ја сам Господ Бог твој и љуби ближњег свог. Ту и ове речи и на мачеве удараху и наста борба људска снага Духом Божијим испуњена, против лукавога, Сотоне и тако се зби да томе буде две хиљаде година.

После рушења паганских светилишта од осветнички расположених ранохришћанских верника, новонастале Хришћанске религије, као главне религије у Римској Империји, а одмах после проласка Гота и осталих германских племена и рушења хришћанских богомоља, на територији средњег

Поморавља настала је потпуна духовна тишина.

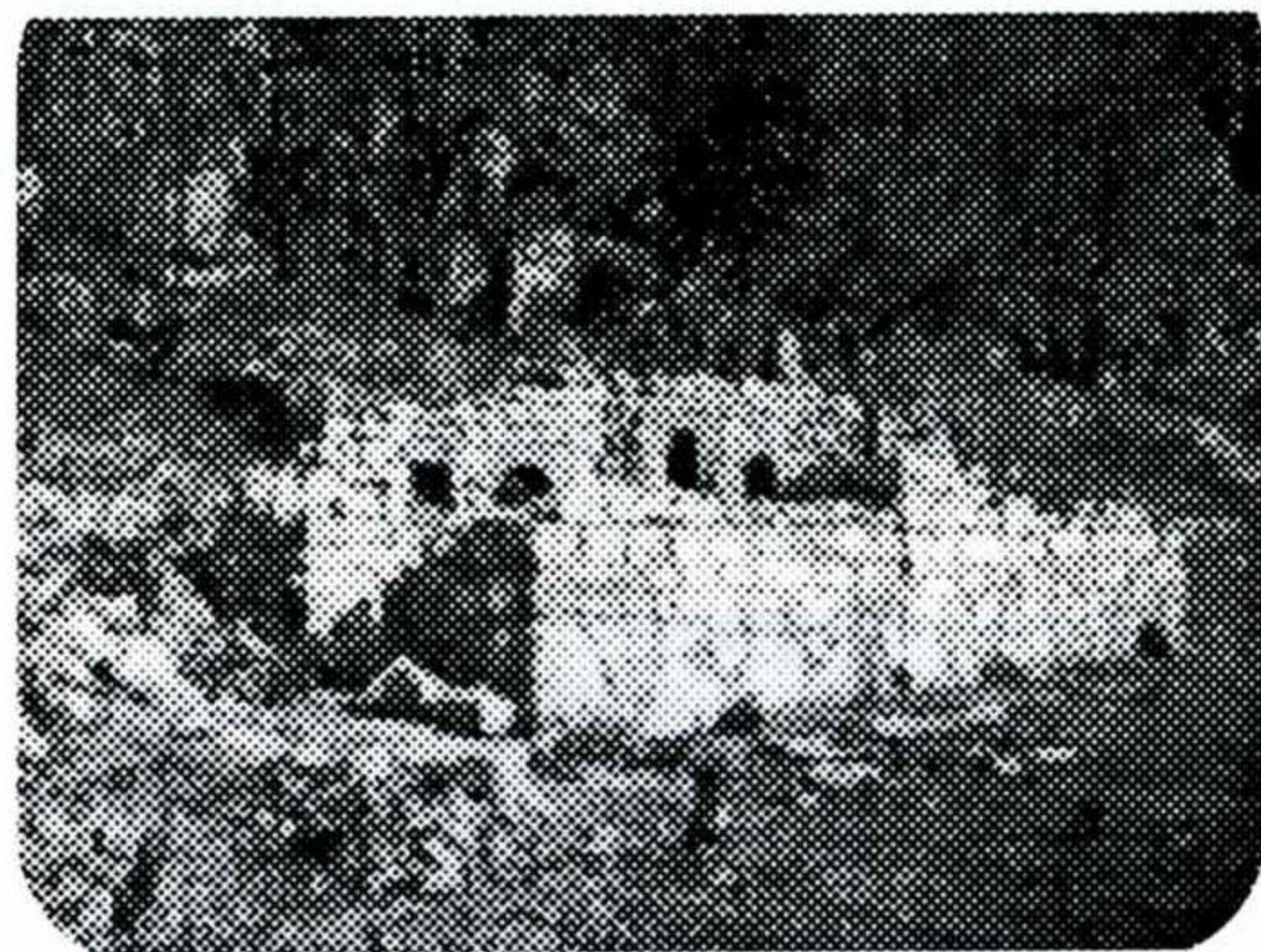
Највероватније да су најрелигиознији верници одбегли у шуме и планине, где су организовали верски живот по пећинама и шумским забитима, далеко од пролазних путева.

Јавна верска исповедања на подручју саставка вода Мораве па до ушћа Ресаве у Мораву слободно се настављају тек у VI веку, после посетања ових делова Балканског полуострва од стране Византије. Иако до сада нису пронађени сакрални остаци из тог периода, ова се претпоставка може

прихватити као тачна, обзиром на бројна ново подигнута утврђења, на околним висовима у близини водотока Мораве. Такви су: Плочник, Јухор, и брегови Хомоља у висини багрданског кланца на северу овог терена. Налети Авара и Словена према Солуну наново распуштају вернике и религиозну тек оснажену мисао православља у Поморављу. Устаљивањем српских и других словенских племена и њиховим превођењем од византијских мисионара у православље, опет се на овим просторима чуо пој Богу.

Према неким причама, најранији сакрални објекти из

времена средине IX века била би богомоља посвећена Св. Роману. Овај светац је за живота живео и богослужио у околини и бреговима мојсињског горја. Умро је 850 г. и сахрањен у атару садашњег села Ђунис. Према веровању на његовом

гробу је подигнута црква. На истом месту је и савремена црква која је такође посвећена Св. Роману. У XI веку у време цара Самуила ова област је припадала охридској епархији, као дијацеза Brodariskus. По П. Момировићу црквени објект и средиште дијацезе било је на Паракиновом броду. Материјалним доказима до сада није потврђена ова претпоставка. На основу историјских догађаја показано је да ово подручје представља гранични појас и ратно поприште, или је најчешће пусто са врло slabим религиозним утицајима, како са југа, тако са севера или истока.

У XII веку, после проширења Великог жупана Немање ка северу и освајањем шест жупа у српску државу бива укључено и ово подручје. Као материјални доказ послужили би остаци основе једнобродне цркве, тзв. Рашког периода. Према професору Б. Вуловићу овај објект је настао под планином Бабом у селу Лешју, општина Параћин. Касније је овај објект у време војводе Вукослава после 1330 године променио свој изглед. Прво је то била грађевина у облику крста, затим након нове промене, добија триконхални облик као најстарији црквени објект тзв. Моравске школе XIV века.

После краткотрајне Немањине власти, овај крај за краће време подпада под српску државну власт у XIII веку у време краља Милутина. Из тог периода су остали остаци цркава у Орашју, под Јухором и цркве у некадашњем селу Трг код Жагубице - Тршка црква.

Тек после битке на Велбужду 1330 г. и после победе над Бугарима, у Петрушку област долази као гранични властелин војвода Вукослав. Тако се у овом крају устаљује и српска власт и православна црква. Као што је већ поменуто војвода Вукослав са сином Црепом и Држманом у монаштву назван

Дионисијем диже или обнавља цркву и посвећује је Мајци Божијој. Како је касније било ова црква је са неким селима поклоњена Лаври на Хиландару. На овом месту бих изнео једну претпоставку, да је прави организовани црквени и религиозни живот отпочео у северо - источним деловима Петрушке области. Било је то највероватније у време замонашења Држмана у Дионисија.

Тада у селу Жидиљу настаје црква посвећена Св. Пантелоејмону. У Сисевцу, и сада срушена црква под Чокоћем брду Огњена Марија.

Вешту политику цара Душана према Хиландару и цариградској патријаршији, наставља и Кнез Лазар. Избором пустиножитеља Јефрема за патријарха, Лазар се потпуно определио за исихастичку црквену политику одређивану у Цариграду.

Јасно изражене групе моравских сакралних објеката већ су биле у Србији када је Цариградска патријаршија скинула анатему са српске православне цркве и признала статус патријаршије од 1346. г. којим је Српска православна црква самостално прогласила патријаршију уместо признате архиепископије. Према овој теми и географском положају за нас је била интересантна делимично крушевачка област, са

Мојсињском гором и Јухором. Петрушка област одређена сливовима Раванице, Црнице, Грзе и Јабланичке реке. Ресавска област са црквеним објектима из XIV - XV века на обалама реке Мораве и Ресаве.

Свуда на овом подручју ничу црквени објекти триконхалне основе ређе једнобродне. Ово архитектонско обележије је у садашњој науци познато као Моравска школа.

Моравска архитектура је традиционално градска јер се ослања на развој снажних градских центара али и монашка, јер наставља облике општежића. Монаси исихасти, који у моравској Србији налазе спас од надируће турске опасности сад се огледају као ктитори граде сасвим скромне цркве, непримерене обредима окупљања. Молитвено тиховање, као ствар личног монашког подвига обављали су у пустињским стаништима.

Изношење чињеница и сакралних објеката била би према географском редоследу области и зависно од политичко историјске ситуације.

Крушевачка област. Објекти везани за ток Јужне и Велике Мораве. Као што је наведено најстарији објекат била би богомоља

посвећена Св. Роману у Ђунису. На гробљу у Ђунису је црква посвећена Св. Николи подигнута на остацима неког старијег објекта.

У Сталаћу је црква посвећена Аранђелима, у Браљини је црквени објекат посвећен Св. Николи, у Мојсињској гори је црква Св. Нестора. Сви ови објекти припадају Моравској школи. У селу Поточац

под Јухором, општина Параћин, у Јухорским обронцима откривени су остаци двеју грађевина, највероватније остаци темеља црква. Једна је откопана на месту званом Црквине, док је на остацима друге подигнута савремена црква посвећена Арханђелу Михајлу. Како нису вршена истраживања о изгледу некадашњих објеката не може да се нешто поузданије саопшти.

Петрушка област. Сви објекти сем остатака цркве Богородице из прве фазе припадају временском периоду XIV века, Моравском стилу триконхалне основе. Неколико њих имају правоугаону основу. Све су подигнуте крај воде и у кланцима. У прву групу спадају објекти урушени до основе и подизани у клисури реке Црнице. Од ново подигнуте цркве у Сисевцу па у низу цркава III, II, I и Намасија. У селу Забреги су Св. Никола и Св. Петка (обновљена) једнобродна. У кањону су затим остаци једнобродног Св. Јована Главосека и тролисна Блага Марија. Испод гробља села Буљана су остаци цркве Кресе, такође триконхалне. У горњој Мутници су остаци храма Св. Ђорђа. Између села Главице и Давидовца је обновљена црква посврћена Арханђелу Гаврилу. У селу Сењу,

општина Ђуприја подигнута је загробна црква Кнеза Лазара, посвећена Св. Тројици у народу позната као Раваница. У Старом селу, Бигреница налазе се остаци црквеног објекта, у народу зван Почеканов манастир. У селу Паљану су остаци мањих црквица, једнобродне из каснијег XVI века.

Ресавска област се може поделити на подручије око Мораве, у Багрданском кланцу су објекти Јаковић и Томић и Миљков манастир. Док су први и други из XIV - XV века Миљков манастир је из каснијег XVII века. На обалама Ресаве је утврђена црква Манасија из XV века, у селу Двориште над тунелом су остаци црквице посвећене Св. Јовану Златоустом. Код села Миливе су

остаці три цркве, једна на брду јужно од села, мала једнобродна грађевина. У Прњавору је на старим темељима саграђена савремена црква.

XVI века се одржавају, али услед напада разбојничких дружина и Турака, великих пореза, расељавања и поробљавања околног живља, као и

У малој Миливи крај извора реке Миливе је омања једнобродна црквица. Према свом изгледу сви ови црквени објекти припадају XV веку.

Из турских извора за крушевачки санџак од 1512 до 1595 г, у раду су још манастири: манастир Св. Никола, село Соколаре, манастир Св. Петке, манастир Св. Бошњак, манастир Св. Никола, село Забрега, манастир Св. Никола села Браљина, манастир Св. Јована друго име Пречиста, манастир Лешје, манастир Св. Ђурђа.

Манастири после пропасти српске државе још у XV и делом

великих миграција, нарочито после сукоба Аустрије и Турске, манастири опустеше и настајаху пустиње. Живот се одвијао по градовима где су још поред Турака живели Цинцари и Цигани.

Знатна насељавања ових области одпочињу после другог устанка тј. после 1833 г.

ЛИТЕРАТУРА

Б. Кнежевић, Средњовековне цркве и Манастири у долини Црнице,
16 Зборник за ликовне уметности, Нови Сад 1980.

Р. Прокић, Средњовековна архитектура Петрушке области,
Завод за заштиту споменика културе, Крагујевац, 1986.

В. Ристић, Моравска архитектура, Народни музеј - Крушевац 1996

